Людмила ПІДКУЙМУХА,
магістрант
Національного університету
«Києво-Могилянська академія»

ПРО ДЕЯКІ СЛОВА ЗІ ЛЬВОВА

За текстами літературного угруповання «Дванадцятка»

УДК 821.161.2.09

У статті розглянуто побутову лексику Львова, засвідчену текстами літературного угруповання «Дванадцятка». Описано лексикографічне представлення цих слів у західноукраїнських словникових працях та тлумачення їх у словниках загальнонаціональної української мови.

Ключові слова: галичанізм, побутова лексика, словник.

Мовлення галицького Львова представлено в багатьох художніх текстах. Події таких творів розгортаються здебільшого серед міських мурів, а герої розмовляють «своєю» мовою. І однією із прикметних рис цієї мови є *галичанізми*. О.Муромцева так визначає цю мовну одиницю: «галичанізм, галицизм, рутенізм – слово, стійке словосполучення, словоформа, синтаксична конструкція, що набули поширення в українській літературній мові кінця XIX – початку XX ст. під упливом західноукраїнської мовно-літературної практики» [8; 92]. І далі науковець зазначає, що «за походженням галичанізми – слова, звороти, властиві південно-західному наріччю *(огень, тручати, дотикати землі)*, давній українській мові *(питомці, устроїти, много)*, запозичені з польської та західноєвропейських мов *(абнегація, адорація, емансипація, влада, ошукувати, мусить бути, поета)*» [8; 92]. Очевидно, що львівські неологізми творилися всіма типовими для будь-якої мови шляхами, однак запозичування тут займає особливе місце, адже городяни жили в мультимовному просторі, де співіснували українська (тоді ще руська), польська, німецька, ідиш і вірменська. Однак особливо щедрими для львівської говірки виявилися саме німецька й польська. З цього приводу автори праці «Лексикон львівський: поважно і на жарт» зазначають, що на певному відрізку історії в мовленні львів'ян домінувала мова панівної нації. І зразу ж частково спростовують цю тезу: «...якщо згадати часи Австро-Угорської імперії, то німецька мова від 60-х років XIX століття була не домінантною, а лише частиною міського колориту. Імперія, яка була радше "тіткою", аніж "мамою", залишила після себе низку німецьких запозичень, незначна частина яких збереглася і сьогодні» [12; 16]. А Ю.Шевельов, з іншого боку, каже про мову тодішнього Львова, що «міська мова рясніла кальками з польської, починаючи з форм суспільного етикету, таких як звернення й привітання, кінчаючи технічними поняттями. У львівське койне ввійшов цілковито чужий українській мові наголосовий тип» [13; 149]. Узагальнюючи ці погляди, Л.Ткач у праці «Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX століття» слушно зазначає, що вирішальний вплив на формування західноукраїнського варіанта літературної мови мала інтелігентна, освічена верства, з високим рівнем компетенції в кількох мовах. Саме ця верства, на думку дослідниці, «була водночас і об'єктом, і суб'єктом міжмовної взаємодії, виступила провідником чужомовних впливів, як це було загалом в історії кожної європейської літературної мови» [11; 362]. Представники інтелігенції, для яких українська мова була рідною, переносили на українські мовні одиниці властивості, характерні для співвідносних утворень у польській чи німецькій мовах.

Хай там як, а мова львів'ян мала низку властивих тільки їй ознак. Не вдаваючись до вичерпного аналізу тих рис, опишемо «мандрівку» кількох вибраних частовживаних слів сторінками українських словників. Усі ці слова фіксують тексти художніх творів письменників, які входили до літературного угруповання «Дванадцятка».

Львівська спілка наймолодших українських літераторів «Дванадцятка» виникла в 30-х рр. XX ст. і, за словами її засновника Анатоля Курдидика, «залишила свій слід у мистецькому і духовному житті того часу» [4; 16]. «Дванадцятка» об'єднала поетів, прозаїків, журналістів. До цієї групи ввійшли Богдан Нижанківський, Зенон Тарнавський, брати Ярослав і Анатоль Курдидики, Василь Гірний, Іван Чернява та ін. Представники цього угруповання добре розуміли сутність мови, якою вони писали. Зенон Тарнавський в оповіданні «Вітер над Янівською» так висловлюється про мову Львова: «Львівська мова для мене пісенніша, милозвучніша, прекрасно надається до співання любовних пісень і оповідання про різні героїчні події, в яких треба змалювати героя, що доконує великих діл і тим зовсім не хвалиться. Це одинока різниця. А поза тим, це звичайна і проста мова народу, який своє місто обожає» [4; 168].

Отож про деякі слова зі Львова, що їх подибуємо в текстах «Дванадцятки». Це головно побутова лексика, що її можна об'єднати в кілька лексико-семантичних груп, хоча б, для прикладу, таких: назви будівель, назви меблів, предмети інтер'єру та хатнього вжитку, назви напоїв та ін. Щодо розуміння терміна *побутова лексика,* то ми розглядаємо його широко – як назви понять, реалій, пов'язаних із повсякден-

ним життям людини. І одну з найчисленніших груп побутовизмів на сторінках творів представників «Дванадцятки» становлять лексеми на позначення різних типів будівель, як-от: *двірець, каварня, кнайпа, склеп, касарня, фурдиґарня.*

Двірець. Для маркування міського топосу – вокзалу – письменники «Дванадцятки» найперше мали слово *двірець.* Вокзал, *двірець* – це той топонім, без якого не можна собі уявити повноцінне місто, це «храм урбаністичної епохи, який знаменує зв'язок дороги і міста» [7; 85]: *На площі перед Головним* ***двірцем*** *я один стою коло кльомба, обтиканого залізною огорожею, і жду* [4; 332]. У «Львівському словнику» подано літературний синонім цієї лексеми – вокзал [4; 332]. Натомість у «Матеріалах до словника» Л.Ткач маємо змінений варіант – ***дворець*** – вокзал, а також відповідники цієї лексеми у польській та німецькій мовах: **dworzec** (польс.) – вокзал, порівн. **der Bahnhof** (нім.) – залізничний вокзал, **der Hof** – 1) подвір'я, 2) садиба, 3) готель, заїжджий двір, 4) двір (царський) [10; 32].

Мабуть, найцікавіше з цього ряду слово й нині активно вживане не тільки у Львові та на Заході України, **каварня** з'явилося в українській мові Галичини найімовірніше в останні десятиріччя XIX ст., а згодом поширилося на всю мовну територію України й увійшло до літературного вжитку та словників першої половини XX ст. і також у своєму варіанті **кав'ярня** – до «Словника української мови» в 11-ти томах.

Семантика лексеми *каварня* змінювалася впродовж еволюції кавярняного бізнесу. Так, Д.Якимович-Чапран пише про те, що трансформації поняття *каварня* почалися після Першої світової війни, коли стали впроваджувати все традиційно польське [14; 146]. Так постали *каварні* «варшавського типу», як їх охарактеризував Й.Маєн, ці заклади були мало схожі на клуби, зате дуже нагадували французькі кафе-шантани. Та найважливіше, що *каварні* були і, зрештою, залишаються осередками міського богемного життя, про що й свідчить, наприклад, історія українського мистецького угруповання 30-х рр. XX ст. «Дванадцятка» [14; 146]. Один із її членів А.Курдидик згадує: «Суботні зустрічі нашої "Дванадцятки" у "Народній Гостинниці" були наскрізь літературними вечорами, я сказав би – офіційними трибутами музам від старших та молодших її лицарів і Дон Кіхотів. А молодість мала таки свої права, і ми в домовлений вечір сходилися неформально й неофіційно із своїми дівчатами, нареченими та молодими дружинами в котрійсь із кращих львівських ***каварень***, що мали одну надзвичайну прикмету: вони знали, від кого "дерти форсу", а кого толерувати з одною кавою чи ще тістечком до неї, або пивцем та якоюсь чарчиною ради того, щоб потім казати всім, що в них такі-то і такі бувають» [6; 16]. У своїх текстах письменники літературного угруповання «Дванадцятка» послуговувалися формою *каварня*, а не полонізмом *кав'ярня.* І це видається нам логічним, оскільки *кав'яр* – це *ікра.* Такої ж позиції дотримується і Г.Голоскевич у «Правописному словнику»: пише про те, що потрібно казати *каварня*, а не *кав'ярня* [1; 163]. *«Віденська каварня!»* – читаємо у Б.Нижанківського [4; 136]. Тому не дивно, що в «Матеріалах до словника» Л.Ткач лексему *каварня* тлумачить через її відповідник *кав'ярня,* який є калькою *kawiarnia* (польс.) – кав'ярня [10; 167]. Природно, що саме *каварня* потрапила до загальномовних словників української мови XX ст. Наприклад, у «Російсько-українському академічному словнику» А.Кримського, С.Єфремова *каварня* з ремаркою *зах.*, тобто західне, виступає відповідником російського *кофейня.* Тільки *кав'ярню* знаходимо на сторінках «Словника української мови» в 11-ти томах, правда, поряд з *кав'ярнею* виступає ще й *кав'ярник* – «те саме, що кавник» [9; 67].

Кнайпа, яку Б.Нижанківський, а також інші представники угруповання «Дванадцятка» у своїх текстах використовують досить часто, наприклад: *В* ***кнайпі*** *не було нікого чужого, самі свої, але Янко трохи куцався* [4; 76]. У «Матеріалах до словника» Л.Ткач подибуємо це слово з таким тлумаченням: *кнайпа* – невелика корчма, шинок [4; 174]. У «Львівському словнику», який є своєрідним невеличким тлумачником малозрозумілих слів, уміщеному в книжці «Дванадцятка: наймолодша львівська літературна богема 30-х років XX століття», це слово пояснено лаконічно, із позначкою, що це запозичення з німецької мови: *кнайпа* (нім.) – шинок [4; 333]. Цю лексему О.Горбач у книжці «Арґо в Україні» вслід за Я.Рудницьким («Львівський міський говір (Знесіння)») залічує до арготизмів: ***knajpa*** – коршма, кнайпа [2; 85], і подає відповідник до *кнайпи* – шинок. А вже в сучасному словнику «Лексикон львівський: поважно і на жарт»: *кнайпа* – це невеликий ресторан низького класу; корчма, шинок [12; 292]. Саме так тепер у Львові й називають ресторанчики, демократичні заклади громадського харчування.

Склеп. У Б.Нижанківського в оповіданні «Вулиця» читаємо: *«І входять до* ***склепу****. Він убирає на ноги найдорожчі черевики й такі самі каже запакувати для знайомого»* [4; 66]. У «Матеріалах до словника...» Л.Ткач визначає цю лексему так: магазин, крамниця – як буквальний переклад з польс. *sklep* – магазин, крамниця: *Нема місця, щоби в Чернівцях не отворився якийсь новий* ***склеп*** [10; 331]. Те саме у словнику «Лексикон львівський: поважно і на жарт»: *склеп* – магазин, крамниця [12; 552]. У «Львівському словнику» зазначено також і польське походження цієї лексеми: *склеп* (польс.) – крамниця [4; 334]. З'являється це слово й у «Словарі української мови» за редакцією Б.Грінченка, де

слово *склеп* є реєстровою одиницею та марковане як галицьке: «*Склеп*, -пу, м. магазинъ, лавка. *гал.*» [3], і в «Російсько-українському академічному словнику» А.Кримського, С.Єфремова: Лавка – (магазин) крамниця, крамарня, *(гал.) склеп* (-пу). Магазин – (склад) магазин (-ну), крамна комора, склад, *(зап.) склеп* (-пу) [5]. І, врешті, навіть у «Словнику української мови» в 11-ти томах подибуємо «львівський» *склеп* та ще й *склепик*. Саме цю демінутивну форму також уживає у своїх текстах Б.Нижанківський, а «Лексикон львівський...» тлумачить *склепик* як невеликий магазин, крамницю [12; 552]: *На Гетьманському передмісті, де розбирали й закладали нову вулицю, був* ***склепик****. Ступайлові і Бронкові він подобався. І тому вони постановили його випорожнити. Врешті потребували грошей* [4; 58]. Крім того, подано також прикметник «магазинний» – *склеповий*, утворений додаванням до твірної основи *склеп* прикметникового суфікса *-ов* і прикметникового закінчення *-ий*.

Касарня: *Уздовж Янівської вулиці, починаючи від костела св. Анни, попри артилерійські* ***касарні*** *і шинок на розі Бема, віяв вітер* [4; 163]. Потрапив цей варіант до «Словаря української мови» Б.Грінченка з маркером *гал.*: «*Касарня, -ні,* ж. Казарма. *Мене вимінила* ***з касарні*** *рекрута. гал.*» [3]. Л.Ткач подає також відповідники цієї лексеми в польській та німецькій мовах: «*Касарня* – казарма. *Але в нашім краю маємо шпиталі,* ***касарню****, готелі і більші гостинниці, котрі потребують богато ріжної білизни, як простирал, серверів, ручників і т. д.* порівн. *польс.* ***koszary*** *– мн.* казарма; *нім.* ***die Kaserne*** – казарма» [10; 92]. «Лексикон львівський...» позначає це слово як *військове: касарня – військ.* казарма. *Кнайпа при вул. Кохановського, ріг Панської, «Під крученими стовпами» була улюбленим місцем постою і зачіпки для жандармів, які, вийшовши з* ***касарень*** *на Зеленій, першу офіційну візитацію робили в цій власне кнайпі* [12; 227].

Суфікс *-арн-* був досить продуктивним для творення іменників жіночого роду: *касарня, буцегарня,* ***фурдиґарня:*** *Потім господар прийшов до сторожа з писком, що то ніби він не винен, але сторож зломив йому пару ребер і пішов* ***до фурдиґарні*** *на пару днів, а господаря забрали до шпиталя* [4; 170]. Слово **фурдиґарня**, яке нині вже фактично незнане, згадує «Лексикон львіський...», зазначаючи, що це так звane вуличне слово: *фурдиґарня – вул.* поліційний відділок; в'язниця. О.Горбач [2] з'ясовує значення і походження лексеми *фурдиґарня,* покликаючись на працю Я.Рудницького «Львівський український міський говір» – ***furdygarni*** (-ni) «в'язниця» з *нім. Gefängnis.* Не оминули увагою цієї лексеми й інші, менші лексикографічні джерела, зокрема у «словничку» арготизмів та вульгаризмів із мови злодіїв, вуличників та учнів міст Львова, Дрогобича, Тернополя, Золочева, Станіславова й Коломиї подано цю лексему з територіальною маркованістю, зауважуючи, що вона характерна для мови Львова і Тернополя – ***фурдиґарньа*** *льв., терн.* «(поліційний) арешт, тюрма» [2; 159].

Інша чимала група цікавих слів – це назви предметів умеблювання, інтер'єру та хатнього вжитку. І тут подамо кілька вибраних лексем, що побутують на сторінках текстів «Дванадцятки» й дотепер уживаються в Галичині: **бюрко, бамбетель, фотель, шинквас**, **ляда.**

Західноукраїнські лексикографічні джерела однаково пояснюють, що **бюрко** – це не що інше, як письмовий стіл. Так з'ясовують значення цього слова і «Львівський словник» [4; 331], і Л.Ткач, зазначаючи його польське походження – *biurko* [10; 38], і «Лексикон львівський...» [12; 99]. Тому, напевно, й автори «Російсько-українського академічного словника» за редакцією А.Кримського та С.Єфремова розглядають це слово як повний синонім до слова *стіл* і не маркують його у якийсь спеціальний спосіб [5].

Для позначення дивану представники «Дванадцятки» у своїх текстах, як і мешканці сучасних галицьких домівок-квартир, а надто старші люди, зазвичай використовують лексему ***бамбетель.*** Так, у «Вітрі над Янівською» З.Тарнавського читаємо: *«В кухні спала теж тітка на* ***бамбетлю****»* [4; 186]. Цікаво, що в «Арґо в Україні» О.Горбач подає два значення цього слова: 1) ліжко-лавка з опертям; 2) служниця із села [2; 128]. Однак в аналізованих текстах ми жодного разу не натрапили на приклад, коли б лексема *бамбетель* стосувалася служниці. Натомість від твору до твору спостерігаємо вживання цього слова у значенні «диван певної форми». Не подає другого значення і «Лексикон львівський...»: *бамбетель* – дерев'яний диван (переважно розсувний) [12; 65].

Серед багатьох типів крісел у галицькому побуті маємо особливий, який узвичаєно називати **фотелем (фотель).** Це слово вживане, щоправда, переважно серед літніх мовців, на позначення м'якого більшого крісла: *«Вийшов в залю, сів у* ***фотель****»* [4; 205]. У «Лексиконі львівському...» ***фотель*** – м'яке крісло [12; 587]. Л.Ткач, окрім тлумачення цієї лексеми, вказує на її польське походження: польс. ***fotel*** – м'яке крісло [10; 386]. Фіксує її і «Словник української мови», який подає ще й похідні: *фотелик, фотельчик,* маркуючи їх як діалектні, однак зміст цитат-ілюстрацій свідчить про те, що сам предмет, характерний для умеблювання старосвітського дому або ж для новочасного міського помешкання чи салону.

Автори «Дванадцятки» у своїх текстах здебільшого описують життя представників міського дна, які переважну більшість часу збавляють у шинках і корчмах. Тому в цих творах і фігурують характерні для

таких закладів предмети інтер'єру. Серед лексем на означення їх ми виокремлюємо ті, що позначають, кажучи сучасними словами, барну стійку, прилавок тощо: **шинквас** і **ляда**. *Корчмар сперся долонями на край* ***шинквасу*** *і, поволі похитуючись, мне в зубах цигарку* [4; 138]. У «Лексиконі львівському...» до лексеми *шинквас* подано відповідник – *прилавок*: *Обережно підійшов до поплямленої* ***ляди*** *і здержаним голоском, як перед ліжком говорив* [4; 84]. «Львівський словник» лексему *ляда* описує як *прилавок,* зазначаючи, що це запозичення з польської мови, й у «Лексиконі львівському...» *ляда* – це теж *прилавок* [12; 340].

Годі собі уявити строкатий галицький світ без напоїв, зокрема без кави, чи поганої кави, що її навіть сьогодні однозначно називають **люрою:** *«...а тепер на еміграції, випивши порошкованої кави із холодною сметанкою, що каву переміняє в* ***люру****, запустилися ми в спогади давніх, незабутих днів»* [4; 174, 175]. Це популярне слово потрапило в поле зору О.Горбача. В «Арґо в Україні» він так з'ясовує значення цієї лексеми: ***Льура*** *– льв., терн.* (погана) горілка; *льв., дрог.* – погана кава [2; 144]. ***Льура*** *– льв., вул.* – погана горілка [2; 468], тобто поширює сферу її вживання ще й на алкогольні напої, зокрема горілку. На позначення низькосортної горілки чи кави схильні вживати це слово й автори «Лексикону львівського...», але, крім того, так вони називають будь-яку погану, неякісну рідину: *люра – знев.* 1) горілка низької якості (ср); 2) погана, неміцна кава (м, ср, ст); 3) рідка, несмачна їжа; бурда (ст) [4; 334]. Таке бачення поділяє і Л.Ткач: *люра* – бовтанка, рідка юшка, рідка кава; польс. ***lura*** – бовтанка, рідка юшка, рідка кава [10; 196]. Як видно, О.Горбач і «Лексикон львівський...» акцентують на низькій якості напою, насамперед горілки, натомість Л.Ткач узагалі не згадує про спиртні напої, пише лише про кепську каву. Звідси можна зробити висновок, що змістове наповнення цієї лексеми залежало від інтелектуального рівня й соціального статусу мовця. Інтелігенція, як-от герої З.Тарнавського, говорячи про *люру,* має на увазі каву, а міські низи, швидше за все, так називають горілку.

Отже, майже всі проаналізовані слова, як і багато інших галичанізмів, польського та німецького походження. «Наявність кальок з польської та німецької мов, – пише Л.Ткач, – засвідчувала природний перехідний етап розвитку мови, коли брак власних засобів для позначення тих чи інших понять суспільного життя надолужувався калькуванням та запозиченням чужомовних елементів. Запозичення стосувалося загальнокультурної лексики, що є одним з напрямів розвитку літературної мови» [11; 10, 11]. Аналіз мовних одиниць на позначення предметів міського побуту свідчить про те, що такі слова творилися здебільшого на ґрунті польської та німецької мов. Найчисленнішу групу становлять лексеми на позначення житлових і нежитлових приміщень. І це закономірно, адже міський простір рясніє закладами для проведення дозвілля (*шинки, кнайпи* тощо). Словники української мови за редакцією Б.Грінченка, А.Кримського та С.Єфремова, СУМ засвідчують той факт, що і вибрані для статті лексеми, й інші галичанізми функціонували, а деякі побутують і тепер у писемному й усному мовленні українців із 20–30-х рр. Так зберігається єдність усіх варіантів сучасної української мови.

Література

1. Голоскевич Г. Правописний словник / Г.Голоскевич. – Лондон: Видавництво Союзу українців у Великій Британії, 1977.

2. Горбач О. Арґо в Україні / О.Горбач. – Л.: Інститут мовознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2006.

3. Грінченко Б. Словарь української мови [Електронний ресурс] / Б.Грінченко. – Режим доступу: http://r2u.org.ua/html/hrinchenko_pro.html

4. «Дванадцятка». Наймолодша львівська літературна богема 30-х років XX ст.: Антологія урбаністичної прози. – Л.: Піраміда, 2006.

5. Кримський А. Російсько-український словник (1924–33) [Електронний ресурс] / А.Кримський, С.Єфремов. – Режим доступу: http://r2u.org.ua/html/krym_details.html

6. Курдидик А. Богдан з іншого боку: Спроба портрету одного мого близького друга / А.Курдидик // Терем. – 1971. – № 4.

7. Левинг Ю. Вокзал – Гараж – Ангар: Владимир Набоков и поэтика русского урбанизма / Ю.Левинг. – Санкт-Петербург, 2004.

8. Муромцева О. Галичанізм / О.Муромцева // Українська мова: Енциклопедія. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П.Бажана, 2004.

9. Словник української мови. – К.: Наук. думка, 1973. – Т. IV.

10. Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст.: Матеріали до словника / Л.Ткач. – Чернівці: Рута, 2000. – Ч. І.

11. Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст.: Джерела і соціокультурні чинники розвитку / Л.Ткач. – Чернівці: Книги XXI ст., 2007. – Ч. ІІ.

12. Хобзей Н. Лексикон львівський: поважно і на жарт / Н.Хобзей, О.Сімович, Т.Ястремська, Г.Дидик-Меуш. – Л.: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2009.

13. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині XX ст. (1900–1941): Стан і статус / Ю.Шевельов. – Чернівці: Рута, 1998.

14. Якимович-Чапран Д. Семантико-генетичні особливості та лінгвокраїзнавчий потенціал дублетів *кав'ярня/кав'ярня* / Д.Якимович-Чапран // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – 2008. – Вип. 3.